

دریای مازندران پس از تزارها، و پس از فروپاشی شوروی

کشورهائی که پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در اطراف دریای مازندران به استقلال رسیدند، و نیز پهنه این دریا، اکنون عرصه فعالیت کمپانی‌های چند ملیتی غربی است. کنسرسیوم‌هایی برای بهره‌برداری از منابع مختلف و از جمله نفت، و نیز ایجاد خطوط لوله برای انتقال نفت این دریا و کشورهای پیرامون آن تشکیل شده است. برخی کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه این دریا، علی‌رغم وسعت اندک و طول ساحل کوتاهی که دارند مدعی حقوقی فراتر از هر عرف و قانونی هستند. این ادعاها تنها به منابع نفتی و غیرنفتی محدود نمی‌شود، بلکه گاه حقوق تاریخی و سیاسی دیگران را هم هدف می‌گیرد!

این دریا یک سابقه تاریخی دارد، اما فاقد یک نظام حقوقی مدون است که بتوان به موجب آن سهم کشورهای واقع بر سواحل آن از منابع طبیعی و نیز مسئولیت‌های آنان را در حراست از امنیت زیست محیطی و یا امنیت سیاسی دریای مازندران تعیین کرد. به دلیل فقدان همین نظام یکی دو کشور در حالی که بیشترین بهره را از منابع این دریا می‌برند و بیشترین آلودگی‌هایشان را هم به آن سرازیر می‌کنند، زمینه‌ساز حضور بیگانگانی از ۵ قاره جهان در این دریا و حول و حوش آن هم می‌شوند. نوشتار زیر سابقه تاریخی دریای مازندران، دلایل لزوم تعیین یک نظام حقوقی برای آن، و مشخصات این نظام حقوقی را مورد بررسی قرار داده است.

نوشته دکتر هوشنگ طالع

الف- موقعیت طبیعی و پهنه جغرافیائی دریای مازندران در شمال مرکزی ایران واقع است. این دریا از سوی باختر به جمهوری‌های آذربایجان (اران) و فدراسیون روسیه، از شمال به فدراسیون روسیه و جمهوری قزاقستان، از خاور به جمهوری قزاقستان و ترکمنستان و از جنوب به ایران محدود است.

درازای این دریا (از جنوب به شمال) حدود ۱۲۰۰ کیلومتر و پهنای آن در پهن‌ترین نقطه (در شمال) ۵۵۴ کیلومتر و باریک‌ترین ناحیه‌ی آن (میان

شبه جزیره آبشوران و دماغه‌ی کواولی)، ۲۰۲ کیلومتر است. بدین سان، پهنای میانگین دریای مازندران، حدود ۳۰۰ کیلومتر برآورد می‌شود.

ژرفای این دریا در شمال بسیار کم، و حدود ۲۵ متر است. این دریا در بخش میانی، ۱۷۰ تا ۷۹۰ متر عمق دارد. بخش‌های ژرف این دریا در قسمت جنوبی قرار دارد که ژرفای آن میان ۳۳۴ تا ۹۸۰ متر است. گودی متوسط این دریا ۱۸۰ متر و سطح آن ۲۶ متر پائین‌تر از سطح دریاهای آزاد است.

پیرامون دریای مازندران (بدون در نظر گرفتن جزیره‌ها) حدود ۶۴۰ کیلومتر تعیین و اعلام شده است. از این میزان، ۹۹۲ کیلومتر یعنی از خلیج حسن قلی (در خاور) تا آسنارا (در باختر) در قلمرو ایران قرار دارد (حدود ۱۵/۳ درصد).

پهنه‌ی دریای مازندران حدود ۴۴۰ هزار کیلومتر مربع است.

دکتر هوشنگ طالع

دمای این دریا به طور قابل ملاحظه‌ای متغیر بوده و بستگی کامل به آب و هوای نواحی اطراف آن دارد. در دیماه میانگین دمای سطح آب دریای مازندران در شمال این دریا حدود ۱۱ تا ۱۲ درجه زیر صفر است، در حالی که میانگین دمای آب در بخش جنوبی در همان زمان ۶ درجه بالای صفر است.

ب- تاریخچه کوتاه

تا پیش از ظهور «پتر» در صحنه سیاسی روسیه در سالهای ۱۷۵۲ - ۱۶۸۲ میلادی (۱۱۰۴ - ۱۰۶۱ خورشیدی) دریای مازندران، همیشه یک دریای ایرانی بود. بیشترین بخش کناره‌های این دریا، در قلمرو حکومت ایران قرار داشت. مهم‌تر این‌که در این بخش، ایران با مدعی یا مدعیانی، روبرو نبود. ایران تا پیش از تاجگذاری پتر، هرگز از سوی دریای مازندران

مورد تهدید قرار نگرفته بود. ایران در آن هنگام در غرب درگیر نبردی دراز مدت با عثمانی‌ها بود و کنگره نیز از یکجا و دیگر اقوام وحشی از مشرق به ایران یورش می‌آوردند.

پادشاهی پتر در روسیه، با دوران حکومت سلطان حسین صفوی ۱۱۰۱ - ۱۰۷۳ خورشیدی (۱۷۲۳ - ۱۶۹۴ میلادی) در ایران، همزمان بود. پتر با تنظیم نوعی استراتژی «تجاوز و توسعه»، در پی یورش به سرزمین‌های همسایه و گسترش ارضی برآمد^(۱) استراتژی تنظیمی پتر، وسیله جانشینانش تکمیل شد و به «وصیتنامه پتر» مشهور گشت.^(۲) پتر، پس از چند ناخت و تاز در قلمرو عثمانی، متوجه ایران شد. اما، ایران که بارها توانسته بود نیرومندترین امپراتوری جهان یعنی عثمانی را شکست دهد، برای پتر بسیار مهیب می‌نمود. پتر، بدنبال فرستادن دو فرستاده به دربار اصفهان و بدست آوردن اطلاعات لازم پیرامون اوضاع نابسامان ایران و یک بررسی همه جانبه که بیش از هشت سال به درازا کشید، در ماه مه ۱۷۲۳ میلادی (اردیبهشت ماه ۱۱۰۲ خورشیدی)، فرمان تهاجم به سوی سرزمین‌های ایران را صادر کرد. روسها به سرعت دست اندرکار شدند و از راه ولگا خود را به دریای مازندران رسانیده و داغستان را متصرف شدند. سپس متوجه گیلان شدند و شهر رشت را اشغال کردند. نیروهای محلی در گیلان به مقابله برخاستند، اما شکست خوردند. روسها که از این پیروزی جری‌تر شده بودند، بادکوبه را نیز تسخیر کردند.

بدین سان، برای اولین بار کشور ایران از سوی دریای مازندران مورد تهدید و هجوم قراز گرفت و در نتیجه، حاکمیت بلامعارض ایران در این دریا، به مخاطره افتاد.

گرچه جانشینان پتر با یک اخطار ساده «نادر»، نیروهای خود را از گیلان و قفقاز خارج کردند، اما هم چنان بدنبال فرصت برای اجرای وصیت‌نامه منسوب به پتر بودند. با قتل آقا محمدخان قاجار، در قلعه شیشه [شوش] در دهم خردادماه ۱۱۷۶ خورشیدی (۳۱ مه ۱۷۹۷ میلادی)، آخرین مانع در برابر تجاوز و گسترش ارضی روسها از میان رفت.^(۳)

شش سال پس از قتل «آخرین مرد پیروز ایرانی» دومین فرمان تهاجم به سوی سرزمین‌های ایران صادر شد (دسامبر ۱۸۰۳ میلادی - دیماه ۱۱۸۲ خورشیدی)

بدین سان، نبردهائی در سرزمین قفقاز میان نیروهای متجاوز روس و ایرانیان در گرفت که سیزده سال به درازا کشید. بدنبال اولین بخش از این نبردها که مدت ده سال به درازا کشید، قرارداد گلستان بر ملت ایران تحمیل شد (۲۰ مهرماه ۱۱۹۲ خورشیدی- ۱۲ اکتبر ۱۸۱۳ میلادی).

بر پایه این قرارداد، افزون بر ولایت‌های قره‌باغ، گنجه، خانات شکی، شیروان، قبه، دربند و باکو و همچنین بخش‌هایی از تالش و تمام سرزمین داغستان، گرجستان و محال شوره گل، آچوق باشی، گرزویه، منگریل، انجاد و... از ایران منتزع شد، به حاکمیت ایران در دریای مازندران نیز خدشه وارد آمد. در فصل پنجم این قرارداد می‌خوانیم: «... و در خصوص کشتی‌های عسکریه جنگی روسیه به طریقی که در زمان دوستی و یا هر وقت کشتی‌های جنگی روسیه با علم و بیرق در خزر بوده‌اند حال نیز محض دوستی اجازه داده می‌شود که بدستور سابق معمول گردد و احدی از دولتهای دیگر سوای دولت روس کشتی‌های جنگی در دریای خزر نداشته باشد.» (۲) در قرارداد گلستان، هنوز سخن برپایه «... محض دوستی...» است.

اسماء، لحن نوشتار در ننگ‌نامه ترکمان‌چای که ۱۲ سال پس از قرارداد گلستان بر ملت ایران تحمیل شد، عوض می‌شود. نبردهای دوم ایران و روس در چهارم تیر ماه ۱۲۰۵ خورشیدی (۲۵ ژوئن ۱۸۲۶ میلادی) با حرکت ارتش ولیعهد ایران برای آزادسازی مناطق از دست رفته آغاز شد. سرانجام با شکست ایرانیان، در ۲۱ بهمن ماه ۱۲۰۷ خورشیدی (۱۰ فوریه ۱۸۲۸ میلادی) ننگ‌نامه ترکمان‌چای بر ملت ایران تحمیل شد. بر پایه این قرارداد تحمیلی، نه تنها ایالت‌های نخجوان، ایروان، ایچمیمازین و بخش‌هایی از تالش از ایران جدا گردید، نه حاکمیت ایران در دریای مازندران نیز پایان داده شد. در فصل هشتم قرارداد مزبور، آمده است: «... اما در باب کشتی‌های جنگی چون آنهایی که بیرق نظامی روس دارند از قدیم‌الایام بالانفراد حق سیر در بحر خزر را داشته‌اند حال هم بدین سبب امتیاز منحصر به همان کشتی‌ها خواهد بود بطوری که غیر از دولت روس دولت دیگری حق نخواهد داشت که سفاین جنگی در دریای خزر داشته باشد» (۵).

بدین سان، با تحمیل قرارداد ترکمان‌چای، دولت روسیه تزاری، حاکمیت بلامنازع در دریای مازندران را بدست آورد و افزون بر آن تمام کرانه غربی این دریا را نیز متصرف شد.

۳۲ سال پس از تحمیل قرارداد ترکمان‌چای، روس‌ها دوباره به حرکت آمدند. این بار سرزمین‌های شمال شرقی ایران را هدف گرفتند. روسها میان سالهای ۷۵ - ۱۸۶۰ میلادی (۵۶ - ۱۲۴۱ خورشیدی) بیشترین بخشهای خوارزم و فرارود (ماوراءالنهر) را

موقعیت کشورهای واقع بر سواحل دریای مازندران... اشغال کردند. سرانجام به موجب قرارداد گونه «آخال» که میان وزیر امور خارجه و وزیر مختار وقت روسیه در تهران به امضاء رسید، دولت تهران از همه حقوق خود در سرزمین‌های خوارزم و فرارود صرف‌نظر کرد (۶). بدین سان، تمامی کرانه خاوری دریای مازندران نیز تحت استیلا روسها درآمدند.

پس از تزارها

در شانزدهم مارس ۱۹۱۷ میلادی (۲۵ اسفند ماه ۱۲۹۵ خورشیدی)، با کناره گیری نیکلای دوم تزار

روس و خودداری «گرانوک میشل» برادر وی از قبول تاج و تخت، امپراتوری روسیه، از هم پاشید. ایرانیان از فروپاشی حکومت جبار و ستمگر روسیه غرق در سرور و شادمانی شدند.

حکومت بلشویکی که جانشین رژیم تزاری شده بود، خوب می‌دانست که بدلیل رفع ید غاصب، می‌بایست مورد غصب به صاحب اصلی آن بازگشت داده شود. از این رو، با فروپاشی امپراتوری تزاری، قراردادهای تحمیلی از سوی حکومت مزبور نیز خود بخود منسفی الاثر گردیده‌اند. بلشویک‌ها در پی آن بودند که با اعمال فشار بر حکومت ناتوان ایران، ارضیه خونین تزارها را به خود منتقل کنند.

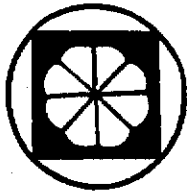
بدنبال اشغال شهر رشت از سوی بلشویک‌ها، دولت ایران به جامعه ملل شکایت برد. جامعه ملل در ۱۶ ژوئن ۱۹۲۰ میلادی (۲۶ خرداد ماه ۱۲۹۹ خورشیدی) به شکایت ایران رسیدگی کرد. در طرح این دعوا، از آنجا که شکایت «بی‌زوری از زورمندی» بود، تصمیم روشنی، اتخاذ نشد.

در بیست و سوم آذرماه ۱۳۰۰ خورشیدی (۱۳ دسامبر ۱۹۲۱ میلادی)، مجلس شورای ملی، زیر فشار شدید روسها که بخش‌هایی از شمال ایران را تصرف کرده بودند و همچنین قرارداد ۱۹۱۹ «نونوک آلدوله- کاکس» که ایران را به صورت منطقه نفوذ انگلیس‌ها درآورده بود، اجازه امضاء و مبادله اسناد عهدنامه مودت بین دولتین ایران و جمهوری شوروی روسیه را صادر کرد (۷).

بر پایه این عهدنامه، آنچه را که حکومت تزاری بر پایه تحمیل قراردادهای و ننگ‌نامه‌های «گلستان و

ترکمان‌چای» و «آخال» از ایران تجزیه کرده بود، به حکومت بلشویکی منتقل گردید. بدین سان، حقوق ایران نیز در دریای مازندران بار دیگر بکلی پایمال شد و فصل هشتم ننگ‌نامه ترکمان‌چای، پایه نظام قانونی دریای مازندران قرار گرفت.

در این میان، نظری کوتاه به بخش نخست فصل اول عهدنامه‌ی مودت بین دولتین ایران و جمهوری شوروی روسیه، بازگوکننده بسیاری از حقایق تاریخی است. دولت شوروی روسیه مطابق بیانیه خود راجع به مبانی سیاست روسیه نسبت به ملت ایران مندرج در

انواع خدمات بیمه‌ای که در حال حاضر توسط شرکت عرضه می‌شود:

بیمه مطالبات صادرکنندگان کالا از خریداران خارجی

در این نوع بیمه، صادرکنندگان ایرانی با اطمینان نسبت به فروش کالاهای خود به خریداران خارج از کشور اقدام می‌نمایند، زیرا اگر صادرکننده به جهت تحقق خطرات اقتصادی و سیاسی در کشور خریدار نتواند، بهای کالای فروخته شده خود را در سررسید مقرر از خریدار خارجی وصول نماید، شرکت بیمه صادرات و سرمایه گذاری خسارت را می‌پردازد. در این زمینه دو نوع بیمه‌نامه به شرح زیر صادر می‌شود:

بیمه‌نامه قبل از حمل

در این نوع بیمه صادرکننده از زمانی که قرارداد قطعی فروش کالا را با طرف خارجی امضاء می‌کند تحت پوشش بیمه‌ای قرار می‌گیرد. این نوع بیمه برای تولیدکنندگان کالای صنعتی که طبق استاندارد، آب و هوا و سفارش خاص خریدار شروع به تولید کالایی می‌کنند اهمیت ویژه‌ای دارد. زیرا ممکن است چنین کالایی خریدار دیگری نداشته باشد و در صورتی که طرف قرارداد بر اثر وقایع سیاسی و اقتصادی قادر به خرید آن نباشد، فروشنده خسارات قابل توجهی متحمل گردد. به علاوه در این نوع بیمه در صورتی که صادرکننده به دلیل وضع پاره‌ای مقررات قادر به صدور کالایی مربوطه نگردد و امکان فروش آن کالا در داخل نیز نباشد، شرکت بیمه خسارات وارده به صادرکننده را پرداخت می‌کند.

بیمه‌نامه بعد از حمل

در این نوع بیمه شرکت بیمه ریسک عدم پرداخت بهای کالاهای صادر شده را در مقابل خطرات زیر تحت پوشش قرار می‌دهد:

- ۱- ورشکستگی یا اعسار خریدار
- ۲- استتکاف غیرموجه خریدار از قبول کالای صادر شده
- ۳- خودداری خریدار از پرداخت برات در سررسید معین شده
- ۴- عدم پرداخت بهای کالای صادر شده در سررسید مربوطه
- ۵- عدم پرداخت مطالبات صادرکننده به علت:

- الف) اعمال سیاستهای اقتصادی و محدودیتهای وارداتی یا ارزی در کشور خریدار
- ب) تیره شدن یا قطع رابطه سیاسی با کشور خریدار
- پ) سلب مالکیت از خریدار بر اثر ملی شدن یا مصادره اموال وی
- ت) وقوع جنگ یا حالت جنگ و یا هرگونه عملیاتی که به جنگ شباهت داشته باشد در کشور خریدار
- ث) اعتصاب، شورش و بلوا در کشور خریدار

تهران، خیابان ولی عصر، بالاتر از میدان ونک، خیابان شریفی، پلاک ۱۱/۱

تلفن: ۸۷۷۱۱۶۷ - ۸۷۷۱۲۴۶ فاکس: ۸۷۷۱۲۴۵

مراسلات ۱۴ یانوار (ژانویه) ۱۹۱۸ (۲۴ دی ماه ۱۲۹۶) و ۲۶ ایون (ژوئن) ۱۹۱۹ (۵ تیر ۱۲۹۸ خورشیدی) یکمرتبه دیگر رسماً اعلان می‌نماید که از سیاست جابرنه‌ای که دولت‌های مستعمراتی روسیه که به اراده کارگران و دهقانهای این مملکت سرنگون شدند، نسبت به ایران تعقیب می‌نمود، قطعاً صرف‌نظر می‌نماید. نظر به آنچه گفته شد و با اشتیاق به این که ملت ایران مستقل و سعادتمند شده و بتواند آزاده در دارائی خود تصرفات لازم را بنماید دولت شوروی تمام معاهدات و مقاولات و قراردادهای را که دولت تزاری روسیه با ایران منعقد نموده و حقوق ملت ایران را تضییع می‌نمود، ملغی و از درجه اعتبار ساقط شده اعلان می‌نماید (۸)

باید توجه داشت که دولت تزاری هم چنانچه یادآور شد دارای سه قرارداد رسمی با ایران بود که پس از قرارداد ۱۹۲۱، هر سه آنها به قوت خود باقی ماند و علیرغم اقرار صریح بلشویک‌ها در فصل اول قرارداد مزبور، از استرداد سرزمین‌های اشغالی ایران و رفع تضییع از حقوق ملت ایران در دریای مازندران و... خودداری کردند.

در روز سیم آذرماه ۱۳۷۰ خورشیدی (۲۱ دسامبر ۱۹۹۱ میلادی)، با فرود آوردن پرچم داس و چکش از فراز کاخ کرملین، نظام شوروی فروپاشید. با فروپاشی نظام شوروی و رفع ید غاصب می‌بایست موارد غصب به صاحبان اصلی آن بازگردانده شود.

از این رو، امروز در کنار مسائل مهم دیگر مرتبط با قراردادهایی که از آن نام برده شد، مهمترین مسأله تعیین نظامی حقوقی پیرامون دریای مازندران است.

اولین گام در این راه که می‌تواند چند منظور را در راستای هم دنبال کند، اعلام دریای مازندران به عنوان «دریای صلح و دوستی» است. بدین معنی می‌بایست بهینه این دریا از جنگ افزار و نیروی نظامی عاری گردد.

بدین سان، واحدهای سیاسی کناره این دریا، تنها حق برخورداری از یک گارد ساحلی را خواهند داشت و هیچ یک حق داشتن ناوگان نظامی در این دریا و پایگاه دریایی در کناره آن نخواهند داشت.

با قبول این گام نخست، برای این که اختلاف‌های کوچک در آینده نتواند موجدی برای برخوردهای شدید گردد، لازم است که هر چه زودتر یک نظام حقوقی نوین و تضمین‌کننده حقوق تاریخی ایران بر این دریا، تنظیم شود. راههای مورد قبول در این زمینه، عبارتند از:

الف- قبول یک حدود آبهای ساحلی برای هر یک از موجودیت‌های حکومتی کناره این دریا و قرار گرفتن بقیه دریا به صورت مشاع در اختیار همه آنها.

ب- قبول یک حدود آبهای ساحلی برای هر یک از حکومت‌های ساحلی دریای مازندران و تحدید حدود بقیه دریا بر پایه مثلاً آنچه به عنوان تحدید حدود فلات قاره در خلیج فارس میان ایران و همسایگان انجام شد.

البته در این موارد، مقررات حقوق بین‌الملل پیرامون آبهای ساحلی، مناطقی مشاع تحدید حدود و فلات قاره روشن و مدون است.

پانویس‌ها:

- ۱- روسها پس از تصرف سر ناسر قفقاز، بخش شمالی آن را که از نظر برخی از جغرافی دانان در قاره اروپا قرار داشت، ضمیمه خاک اصلی روسیه کردند و برای مناطق جنوبی آن نایب‌السلطنه‌ای تعیین نموده و اصطلاح ماوراء قفقاز را برای آن بکار گرفتند (Trank Caucasian). در دوران بلشویکی هم این مرزبندی با برجا ماند. در نتیجه جمهوری‌های داغستان، جمهوری‌های مستقل چچنستان و اینگوش و هم‌چنین منطقه خود مختار اوستی شمالی ضمیمه خاک فدراسیون روسیه گردید و در منطقه ماوراء قفقاز، سه جمهوری آذربایجان (اران)، ارمنستان و گرجستان ایجاد گردید.
- ۲- برای آگاهی از متن این وصیت‌نامه به کتابهای تاریخی و یا به تزارها و تزارها-دکتره. خشایار- انتشارات آرمانخواه، تهران اسفند ماه ۱۳۵۹ مراجعه فرمائید. پس از فروپاشی نظام جمهوری شوروی سابق، دولت روسیه بطور رسمی اعلام نموده که دیگر در پی اجرای وصیتنامه پتر نیست.
- ۳- قلمه شیشه، واقع در ایالت قزاقستان، آقا محمدخان به گفته بسیاری، هنگامی کشته شد که سرگرم بسج نیرو برای حرکت به سوی مسکو بود. آقا محمدخان در آخرین لحظه زندگی دامن یک تن از قزاق‌نشین را گرفت و فریاد زد: «تو آقا محمد را نکشتی، تو ایران را کشتی».
- ۴- برای آگاهی از متن قرارداد به کتابهای تاریخ و یا «تزارها و تزارها» مراجعه فرمائید.
- ۵- همان منبع
- ۶- تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن ۱۹ - محمود، محمود، تهران ۱۳۲۸.
- ۷- تاریخ روابط خارجی ایران- عبدالرضا هوشنگ مهدوی- امیرکبیر- تهران ۱۳۴۶
- ۸- تزارها و تزارها